
УДК 631.372

Овсянніков С., канд. техн. наук (Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка)

Сільськогосподарські домогосподарства України: проблеми і перспективи

У статті на основі статистичних даних проведено аналіз ролі присадибних господарств, дачних ділянок і сільських домогосподарств у загальній структурі виробництва сільськогосподарської продукції України. Встановлено структуру ділянок в залежності від їх площі, проведено аналіз статевовікового складу господарів та членів їх родин, забезпеченість господарств засобами механізації.

Оцінено рівень механізації робіт в залежності від площі господарств та їх регіонального розташування. Встановлено, що більшість польових робіт виконується вручну, механізовано проводиться оранка та весняна культивування. На основі аналізу тракторного парку встановлено, що в сільському господарстві кількісне зростання тракторів не спостерігається, у домогосподарствах кількісний склад тракторів стабілізувався, але відбувається стрімкий перехід до використання засобів малої механізації – міні-тракторів та мотоблоків.

Ключові слова: присадибні господарства, домогосподарства, структура землекористування, міні-трактори, мотоблоки.

Структура землекористування у домогосподарствах України

У звіті державної служби статистики України (Держкомстат України) про діяльність сільського гос-

подарства у 2013 році [1, 2] зазначається, що загальна площа сільськогосподарських угідь на початок 2014 року становить 41,5 млн га (69% території України), з них 32,5 млн га – рілля. Частка приватних

Таблиця 1
Структура земельних угідь домогосподарств України в 2013 році

Показник	Присадибні ділянки загальною площею:		
	менше 0,5 га	0,5 – 1,0 га	понад 1,0 га
Середній розмір ділянок, га	0,27	0,71	3,98
Кількість, %	52,6	25,9	21,5
Загальна площа земель, %	12,3	15,6	72,1
з них для вирощування:			
картоплі	43,9	28,1	6,8
овочів відкритого ґрунту	16,1	6,6	2,0
кормових культур	18,4	32,1	13,1
зернові і зернобобові	21,2	32,6	58,3
технічні культури	0,4	0,6	19,8

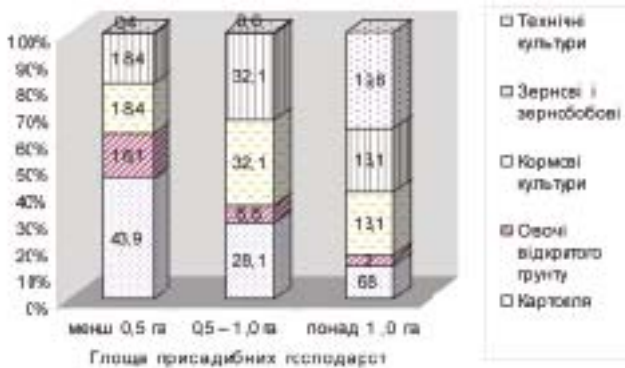

Рис. 1 – Структура земельних угідь домогосподарств у 2013 році

домогосподарств сільського населення становить 38,4% або близько 17 млн га.

Господарствами населення вирощено у 2013 році 97% картоплі, 92% баштанних культур, 88% овочів, 81% плодів та ягід, 21% зерна, 15% соняшнику, 16% цукрового буряку. У порівнянні з 2012 роком через зменшення площі вирощування скоротилося виробництво картоплі на 4,3%, овочів – на 1,4%, а за рахунок зростання врожаю збільшилося виробництво ягід на 14,3%, винограду – на 26,2%.

Однак у домогосподарствах загальний приріст продукції становить лише 6,4%, тим часом у сільськогосподарських підприємствах збільшився на 20,7%. Вклад домогосподарств у сумарне виробництво сільського господарства, за підсумками 2012 року, становить 49,3%, а у 2013 році скоротився на 3,1 пункти і становить 46,2%.

У господарствах населення сконцентровано значна кількість худоби та птиці: 68,3% великої рогатої худоби (у т.ч. корів – 77,5%), 51% свиней, 85,7% овець та кіз, 42,6% птиці.

Домогосподарства у сільській місцевості умовно діляться на три групи: дрібні з ділянками до 0,5 га, середні – з площею ділянок від 0,5 до 1,0 га та великі – площа ділянок яких становить понад 1,0 га. Середній розмір ділянок – 1,18 га. Структура земельних угідь домогосподарств у 2013 році наведена в табл. 1.

Структура домогосподарств за розмірами площі землі утворювалась у відповідності до існуючих нормативів радянських та пострадянських періодів. У сільській місцевості на території колгоспів населенню наділялися угіддя площею 0,41 га, на території радгоспів – по 0,15 га, селищ та міст – по 0,06 га. Під городи,

Таблиця 2
Структура домогосподарств за площею ділянок

Домогосподарства з площею землі, га	Співвідношення домогосподарств, %	
	за кількістю	за площею
менше 0,5, з них:	52,6	12,3
- до 0,25	26,6	3,8
- 0,26-0,50	26,0	8,5
- 0,50 – 1,00	25,9	15,6
- 1,01 і більше, з них:	21,5	72,1
- 1,01 – 5,00	17,9	30,2
- 5,01 – 10,00	2,2	13,1
- 10,01 і більше	1,4	28,8

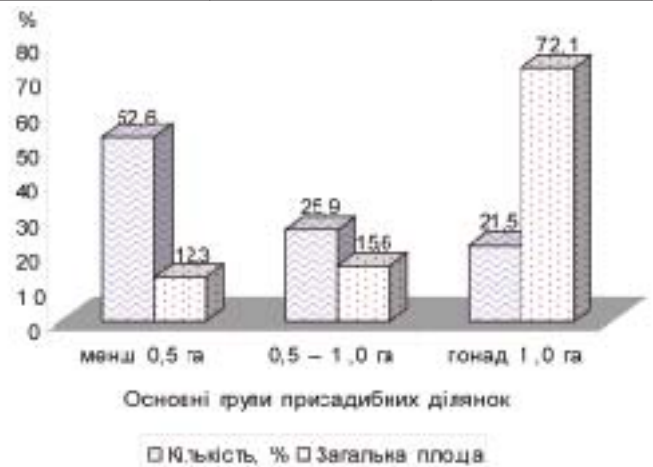

Рис. 2 – Співвідношення кількості і площі домогосподарств за основними групами в 2013 році

сади і дачі в кооперативах наділялись ділянки площею в межах 0,04-0,12 га. Пік росту садових і дачних кооперативів припадає на 80-ті та початок 90-их років ХХ сторіччя. З часом чимало господарів відмовились від них, оскільки відпала необхідність в них, або через недостатню родючість землі. Середні розміри таких ділянок становлять: за шириною – 10-40 м, за довжиною – 20-100 м. Застосування тракторних агрегатів на них обмежене і здійснюється у більшості випадків для зяблевої оранки на ділянках площею понад 0,10 га. Всі інші роботи виконуються вручну.

Утворення середніх і великих домогосподарств пов'язано з виділенням паїв землі наприкінці 90-х років ХХ сторіччя внаслідок змінення колективної форми власності на індивідуальну. Розміри паїв у різних регіонах відрізняються і становлять від 0,5 до 10 га на особу. Здебільшого в індивідуальному користуванні залишилися паї у господарів, які мають технічне забезпечення – щонайменше трактор з шлейфом машин. Інші господарі паїв вимушені здавати паї в оренду. Найбільш ефективними засобами механізації на таких ділянках є агрегати на базі легких (кл. 0,6 - 0,9 т) і середніх (кл. 1,7 т) тракторів.

Аналізуючи дані табл. 3, необхідно зазначити, що у малих господарствах здебільшого вирощують картоплю (43,9%), зернові (21,2%) та овочі відкритого ґрунту (16,1%), причому серед зернових культур переважає кукурудза (65,2%) і пшениця (15,7%).

Середні господарства спеціалізуються на виробництві зернових культур (32,6%), кукурудзи (39,4%), пшениці (32,1%), картоплі (28,1%). Овочі відкритого ґрунту становлять лише 6,6% і переважають у регіонах зі штучним зрошенням – Херсонській та

Таблиця 3

Спеціалізація домогосподарств в залежності від їх розмірів, %

Ділянки площі	Культури	% у загальній площі	Регіон	% у регіоні	
менш 0,5 га	Зернові	21,2	Волинська обл.	28,3	
			Донецька обл.	27,5	
			Закарпатська обл.	39,9	
			Луганська обл.	26,9	
			Одеська обл.	29,5	
			Полтавська обл.	32,8	
			Рівненська обл.	28,3	
			Тернопільська обл.	27,6	
	Технічні культури	0,4			
	Картопля	43,9	АР Крим	64,8	
			Волинська обл.	53,3	
			Київська обл.	65,5	
			Львівська обл.	57,2	
			Сумська обл.	60,6	
			Херсонська обл.	58,4	
			Чернігівська обл.	53,1	
	Овочі відкритого ґрунту	16,1	АР Крим	28,7	
			Дніпропетровська обл.	28,2	
			Донецька обл.	21,5	
			Запорізька обл.	28,7	
			Кіровоградська обл.	20,9	
			Луганська обл.	23,7	
			Одеська обл.	26,8	
			Харківська обл.	36,3	
	Херсонська обл.	29,6			
	Не оброблювалось	6,3			
	0,5-1,0 га	Зернові	58,3	АР Крим	86,5
				Київська обл.	62,3
Одеська обл.				78,0	
Полтавська обл.				71,2	
Харківська обл.				67,5	
Чернігівська обл.				72,5	
Технічні		19,8	Запорізька обл.	42,8	
			Кіровоградська обл.	43,4	
			Луганська обл.	40,3	
			Миколаївська обл.	38,5	
Картопля		6,8	Волинська обл.	25,3	
			Ів. Франківська обл.	16,3	
			Львівська обл.	19,1	
			Ровенська обл.	16,9	
			Сумська обл.	14,1	
			Тернопільська	13	
Овочі відкритого ґрунту		6,6	АР Крим	17,8	
			Дніпропетровська обл.	17,5	
			Харківська обл.	18	
			Херсонська обл.	28,2	
Не оброблювалось		6,0	АР Крим	5,7	
			Херсонська обл.	47,5	

Продовження таблиці 3

понад 1,0 га	Зернові	58,3	АР Крим	86,5
			Київська обл.	62,3
			Одеська обл.	78,0
			Полтавська обл.	71,2
			Харківська обл.	72,5
			Чернігівська обл.	72,5
	Технічні	19,8	Запорізька обл.	42,8
			Кіровоградська обл.	43,4
			Луганська обл.	40,3
			Миколаївська обл.	38,5
	Картопля	6,8	Волинська обл.	25,3
			Ів. Франківська обл.	16,3
			Львівська обл.	19,1
			Ровенська обл.	16,9
Овочі відкритого ґрунту	2,0	Сумська обл.	14,1	
		Тернопільська обл.	13	
Не оброблювалось	11,5			

Дніпропетровській областях, АР Крим. Одночасно у цих же областях спостерігається велика кількість земель, що не обробляються: в АР Крим – 57 %, в Херсонській області – 47,5 %. Швидше за все ці землі слабродючі або не мають систем зрошування.

Великі господарства спеціалізуються на вирощуванні зернових (58,3 %, в т. ч. пшениці – 37,3 % і ячменю – 37,9 %), технічних культур (19,8 %), соняшнику (83,2 %), картоплі (6,8 %). Не обробляється 11,5 % земель.

Виробництво трудомістких культур – овочів, картоплі здійснюється на малих ділянках – городах, дачних ділянках, де ускладнено застосування традиційних тракторних агрегатів і переважає ручна праця. Такі ділянки розташовані безпосередньо біля домогосподарств, що дозволяє оперативніше виконувати технологічні операції. Зі збільшенням розмірів ділянок з'яв-

Таблиця 4
Статевіковий склад членів сільських домогосподарств у 2013 році

	Всі домогосподарства, %	у тому числі домогосподарства з ділянками землі, %		
		менш 0,5 га	0,51-1,0 га	понад 1,0 га
Всі члени домогосподарств, у тому числі:	100	100	100	100
чоловіки	46,8	47,1	45,3	47,8
жінки	53,2	52,9	54,7	52,2
Члени домогосподарств віком:				
до 16 років	15,3/100	15,7/100	15,0/100	14,9/100
чоловіки	51,8	52,3	50,6	52,5
жінки	48,1	47,7	49,4	47,5
від 16 до 70 років	70,8/100	70,7/100	68,5/100	73,4/100
чоловіки	49,1	49,5	48,0	49,6
жінки	50,9	50,5	52,0	50,4
понад 70 років	13,9/100	13,6/100	16,5/100	11,7/100
чоловіки	29,1	28,5	29,2	30,3
жінки	70,9	71,5	70,8	69,7
Середній вік господарів:				
чоловіки	55	54	56	56
жінки	61	57	60	59

Таблиця 5
Технічне забезпечення та рівень механізації робіт у домогосподарствах основних груп

	Домогосподарства площею, %		
	менше 0,5 га	0,51-1,0 га	понад 1,0 га
Наявність технічних засобів,	9,5	15,2	32,2
у т.ч. тракторів	8,3	15,0	31,9
вантажних автомобілів	1,3	2,9	4,3
Для обробітки землі використовується:			
ручна праця	93,7	92,7	92,4
тракторні агрегати	71,1	81,1	80,4
Обробіток землі здійснюється:			
лише вручну	17,1	1,6	1,7
лише тракторними агрегатами	4,5	5,7	5,2
вручну і тракторними агрегатами	59,0	53,2	48,1

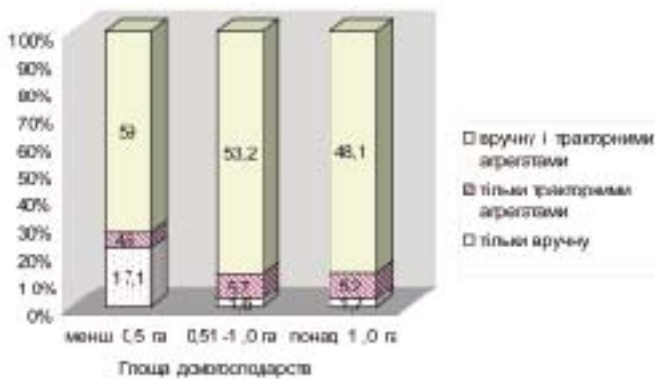

Рис. 3 – Структура домогосподарств за видами обробітки землі

ляється можливість застосовувати тракторні агрегати і комбайни. Тому на таких ділянках переважають культури менш трудомісткі, але з достатньо високим рівнем рентабельності – зернові, соняшник тощо.

Як бачимо з табл. 4, зі збільшенням віку чисельність чоловіків скорочується, у віці понад 60 років суттєво переважає жіноче населення. Середній вік домогосподарів як чоловічого, так і жіночого населення, достатньо великий для роботи із засобами малої механізації, в тому числі з мотоагрегатами та мотознаряддями.

Рівень технічного забезпечення у домогосподарствах

За даними Держкомстату [3] проведено аналіз технічного забезпечення домогосподарств сільського населення. Результати аналізу наведені в таблицях: у табл. 5 – рівень механізації робіт на присадибних ділянках, у табл. 6 – наявність тракторів і сільському господарстві України.

За даними Держкомстату [1, табл. 2.28], обробіток землі у домогосподарствах України у 2013 році здійснювався: 93,3% – ручною працею, 30% – конями та волами, 75,7% – тракторами. Ручна праця переважає: в Кіровоградській, Хмельницькій і Черкаській обл. – 100,0%, Чернівецькій, Івано-Франківській, Львівській обл. – 99,9%, Житомирській, Харківській, Дніпропетровській, Сумській обл. – 99,5-99,7%, Херсонській, Одеській, Запорозькій обл. – 99,0-99,3%. Найменше ручну працю застосовують: у Київській обл. – 76,5%, Закарпатській обл. – 79,3%, Донецькій – 82,5%.

Таблиця 6
Наявність тракторів у сільському господарстві України

	Всього, тис. шт.	с.-г. підприємства		домогосподарства населення	
		тис.шт.	% до попер. року	тис.шт.	% до попер. року
Трактори усіх марок, окрім тракторів, на яких змонтовані машини					
2011	313,5	134,5	99,9	178,9	103,7
2012	322,2	137,9	101,6	184,3	103,0
2013	323,1	134,2	99,2	189,0	102,5
Зернозбиральні комбайни					
2011	54,0	32,0	100,6	22,0	105,6
2012	54,6	32,0	99,8	22,7	102,9
2013	53,3	30,0	98,2	23,2	102,4
Вантажні, вантажопасажирські автомобілі					
2011	162,4	100,9	100,2	61,5	98,5
2012	165,8	104,4	100,5	61,5	100,0
2013	160,8	99,3	98,8	61,5	100,1
Окрім того, міні-трактори і мотоблоки					
2011				64,9	147,4
2012				88,4	136,0
2013				115,9	131,2

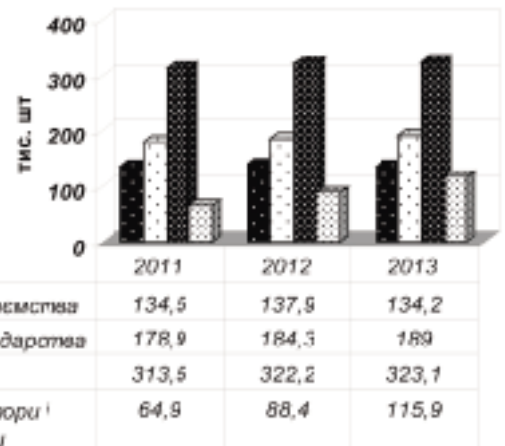

Рис. 4 – Наявність тракторів у сільському господарстві України

Використання живої сили тяги (коней, волів):

- найбільше – у Рівненській обл. – 95,9%, у Львівській обл. – 94,4%, у Івано-Франківській обл. – 81,2%, у Волинській обл. – 80%;

- найменше – у Луганській обл. – 0%, АР Крим, Запорізькій обл. – 0,1%, в Херсонській, у Харківській обл. – 0,2%, Кіровоградській обл. – 0,2%, у Полтавській обл. – 0,3%, Донецькій обл. – 0,6%, Дніпропетровській обл. – 1,6%.

Застосування тракторів:

- найбільше – в Кіровоградській обл. – 99,9%, Полтавській обл. – 99,6% Харківській обл. – 98,1%, Черкаській обл. – 97,3%, Дніпропетровській обл. – 96,7%, Київській обл. – 95,1%, Миколаївській обл. – 94,9%;

- найменше – в АР Крим – 21%, Рівненській обл. – 34,3%, Житомирській обл. – 43,1%, Львівській – 50,9%, Закарпатській – 55,1%.

Аналізуючи дані табл. 6, необхідно зазначити, що загальна кількість тракторів, що їх застосовують у сільському господарстві України, практично не збільшується, у сільськогосподарських підприємствах кількісний склад тракторів стабілізувався, а у домогосподарствах спостерігається невелике їх збільшення – на 2,5-3% щорічно, кількість міні-тракторів і мотоблоків стрімко зростає. Так, у 2013 році їх кількість збільшилась майже вдвічі у порівнянні з 2011 р. Можна зробити припущення, що населення прагне замінити застарілі неекономічні та малоефективні на малих ділянках традиційні трактори на мотоагрегати і міні-трактори.

Наявність міні-тракторів і мотоблоків у господарствах населення за регіонами [3, табл. 3,17]:

- у кількісному вимірі: найбільше – у Хмельницькій обл. – 12772 одиниць, у Вінницькій обл. – 9838 од., у Чернівецькій обл. – 9482 од., Тернопільській обл. – 7888 од., в Одеській обл. – 7025 од., Житомирській обл. – 6144 од.; найменше – у Миколаївській обл. – 951 од., Кіровоградській обл. – 1191 од., Полтавській обл. – 1392 од., Харківській обл. – 1426 од., Донецькій обл. – 1657 од.;

- зростання у порівнянні з 2012 р.: найбільше – у Кіровоградській обл. – 159,7%, в Хмельницькій обл. – 155,5%, Вінницькій обл. – 153,5%, Черкаській обл. – 143,3%; найменше – у Херсонській – 110,7%, Закарпатській обл. – 111%, Харківській обл. – 115,4%, Львівській обл. – 117,1%, Волинській обл. – 117,5%.

Висновки:

1. Частка приватних домогосподарств сільського населення становить 38,4% або майже 17 млн га, де виробляється 97% картоплі, 92% баштанних культур, 88% овочів, 81% плодів та ягід, 21% зерна, 15% соняшнику, 16% цукрового буряку. Однак у 2013 році відмічається зниження загального виробництва на 3,1% у порівнянні з 2012 роком.

2. Структура домогосподарств у кількісному співвідношенні за розміром ділянок становить: до 0,25 га – 26,6%, 0,25-0,50 га – 26,0%, 0,5-1,0 га – 15,6%, 1,0-5,0 га 17,9%, 5,0-10,0 га – 2,2%, понад 10,0 га – 1,4%.

Більше половини ділянок відносяться до дрібноконтурних, де застосування традиційних тракторних агрегатів економічно неефективне та призводить здебільшого до порушення структури й екологічного балансу ґрунту.

3. Домогосподарства очолюють: чоловіки – 46,8%, жінки – 53,2%. Середній вік господарів становить: чоловіків – 55 років, жінок – 61 рік. Люди в такому віці, особливо жінки, неохоче користуються засобами механізації, навіть малою.

4. Обробіток ґрунту у домогосподарствах здійснюється: 93,3% – ручною працею, 30% – кіннями та волами, 75,7% – тракторами. Найчастіше застосовують зяблеву оранку та весняну культивування тракторними агрегатами з подальшим обробітком ручним способом або за допомогою живої сили. На дрібноконтурних ділянках переважає ручна праця.

5. Наявність тракторів у домогосподарств становить: площі до 0,5 га – 8,3%, від 0,5 до 1,0 га – 15,0%, понад 1,0 га – 31,9%. У більшості випадків господарі ділянок виконують разові механізовані роботи найманими технічними засобами.

6. Зростання кількості тракторів у сільському госпо-

дарстві України та у сільськогосподарських підприємствах майже зупинилось, здебільшого здійснюється заміна застарілої техніки на нову. Однак, відзначається стрімке зростання кількості міні-тракторів та мотоблоків практично у всіх регіонах країни. Їх кількість у 2013 році у порівнянні до 2011 року збільшилась майже вдвічі.

Список літератури

1. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості у 2013 році: Статистичний бюлетень.– К., Державна служба України. – 81 с.

2. Сільське господарство України у 2013 році: Звіт Державної служби статистики України. / Н. С. Влащенко // В порядку інформації. – К., 2014. – 11 с.

3. Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2013 році: Статистичний бюлетень.– К. Державна служба України. – 41 с.

Анотація. В статье на основе статистических данных проведен анализ роли приусадебных хозяйств, дачных участков и сельских домовладений в общей структуре производства сельскохозяйственной продукции Украины. Установлена структура участков в зависимости от их площади, проведен анализ половозрастного состава владельцев и членов их семей, обеспеченность хозяйств средствами механизации. Проведена оценка уровня механизации работ в зависимости от площади хозяйств и регионального расположения. Установлено, что большинство полевых работ выполняются вручную, механизированно проводятся вспашка и весенняя культивация. На основе анализа тракторного парка установлено, что в сельском хозяйстве количественный рост тракторов не отмечается, в приусадебных хозяйствах количественный состав стабилизировался, однако отмечается стремительный переход к использованию средств малой механизации – мини-тракторов и мотоблоков.

Summary. In this article presented an analysis conducted based on statistical data of private households, suburban areas and rural households in the total agricultural production in Ukraine. Defined structure of household area based on the size, conducted analysis of owners' and their families age and sex, provision of the households in terms of mechanization. The assessment of the level of mechanization work was made based on the size of the households' area and its regional location. Found that most of the field's work done by hand, mechanized work is plowing and spring cultivation. Based on analysis of the tractor fleet found that agricultural tractors quantitative growth does not occur, in the private households the quantitative composition has stabilized, but observed a rapid transition to the small tools of mechanization – increasing number of mini-tractors and motoblocks.

Стаття надійшла до редакції 21 листопада 2014 р.